

Magdalena Furmanik-Kowalska

KULTURY AZJI OCZAMI ARTYSTEK

TOŻSAMOŚĆ KULTUROWA
W SZTUCE WSPÓŁCZESNEJ

POLSKI INSTYTUT STUDIÓW NAD SZTUKĄ ŚWIATA

STUDIA I MONOGRAFIE

Kultury Azji
oczami artystek

POLSKI INSTYTUT STUDIÓW NAD SZTUKĄ ŚWIATA
POLISH INSTITUTE OF WORLD ART STUDIES

STUDIA I MONOGRAFIE
STUDIES AND MONOGRAPHS

pod redakcją

JERZEGO MALINOWSKIEGO

TOM

36

Magdalena Furmanik-Kowalska

Kultury Azji oczami artystek

Tożsamość kulturowa w sztuce współczesnej

Asian cultures
through the eyes of women artists
Cultural identity in contemporary art

Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata
Wydawnictwo Tako
Warszawa–Toruń 2024

POLSKI INSTYTUT STUDIÓW NAD SZTUKĄ ŚWIATA
POLISH INSTITUTE OF WORLD ART STUDIES

STUDIA I MONOGRAFIE
STUDIES AND MONOGRAPHS

Recenzentki

dr hab., prof. ucz. Bogna Łakomska (ASP w Gdańsku)

dr hab., prof. ucz. Dorota Kamińska-Jones (UMK)

Redakcja i korekta

Marcin Teodorczyk

Weryfikacja streszczenia angielskiego

Krzysztof Z. Cieszkowski

Wybrane eseje zawarte w części II „Inspiracje. Japonia i Chiny”
publikowane były pierwotnie w „ARTluk” w latach 2017-2020.

Zdjęcia

Archiwum autorki, dzięki uprzejmości artystów, Institut Valencià d'Art Modern, Perrotin Gallery,
Kaikai Kiki Co., See-ming Lee / SML Photography / SML Universe Limited, Hanart TZ Gallery,
Ethan Cohen New York, Alisan Fine Arts, CCVA.

Na okładce

Ye Funa, Vanity - Mask, 2019. Copyright Ye Funa

© Copyright by Magdalena Furmanik-Kowalska 2024

© Copyright by Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata 2024

© Copyright by Wydawnictwo Tako 2024

ISBN 978-83-66758-30-8

Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata

ul. Warecka 4/6 m. 10, 00-040 Warszawa

e-mail: biuro@world-art.pl

www.world-art.pl

Wydawnictwo Tako

ul. Słowackiego 71/5, 87-100 Toruń

e-mail: tako@tako.biz.pl

www.tako.biz.pl

Książkę można zamówić:

Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata: biuro@world-art.pl

Wydawnictwo Tako: tako@tako.biz.pl

Spis treści

W poszukiwaniu tożsamości kulturowej	7
--	---

I. Artystki a tożsamość kulturowa

Kobieta w obliczu wojny. Wybrana twórczość Mony Hatoum	15
Związek kobiety z wodą. Instalacje Sigalit Landau	22
Bezgłos kobiety w społeczeństwie irańskim. Sztuka wideo Shirin Neshat .	33
Barokowa szamanka stepów Kazachstanu. Perfomans Almagul Menlibayevej	39
W poszukiwaniu zaginionej tożsamości Chinki. Wideo-reportaże Yang Yue-Qing	43
Medytacja „kobiety-igły”. Instalacje Kim Sooja	49
<i>Kawaii</i> – świat poza czasem i przestrzenią. Twórczość Mariko Mori	56

II. Inspiracje. Japonia i Chiny

Św. Sebastian według Fiony Tan	65
Krwawy sznur. Kilka kontekstów cyklu fotograficznego <i>Bind</i> Suzuki Ryoko	71
Manga a współczesna sztuka japońska	80
Smok i inne zwierzęta w twórczości Takano Ayi	86
Współczesne metamorfozy chińskiego zwoju malarskiego	96
Białe pejzaże – przestrzenie kontemplacji we współczesnej sztuce chińskiej	103
Współczesne Vanitas. Instalacje Ye Funa	108
Tradycyjne tworzywa w sztuce współczesnej. Wystawa <i>Everyday Legend</i> . .	114
Dokument epoki czy dzieło sztuki? Wystawa <i>Danwen Xing. Dziennik.</i> <i>Awangarda w Chinach 1993–2003</i>	122
Summary	128
Bibliografia	134
Indeks nazwisk i pojęć	141

W poszukiwaniu tożsamości kulturowej

Nauczyliśmy się wierzyć, że sztuka jest niezbywalnym składnikiem konstytuującym tożsamość jednostki czy kultury. [...] Poszukiwanie tożsamości poprzez sztukę nie dzieje się w oderwaniu od globalizmu. Szczególnie handel międzynarodowy i zastosowanie komputera wpłynęły na zmiany w sposobach tworzenia, kolekcjonowania i rozpowszechniania sztuki.

Steve Cisler

Żaden człowiek nie patrzy nigdy na świat absolutnie czystym wzrokiem. Odbiera go za pośrednictwem określonego zespołu zwyczajów, instytucji i sposobów myślenia. [...] Historia życia każdej jednostki jest przede wszystkim procesem przystosowywania się do wzorów i zasad przekazywanych przez tradycję społeczności, w jakiej żyje.

Ruth Benedict

Człowiek uwikłany jest w kulturę, w której urodził się i wychował. Kultura wpływa na jego tożsamość, postrzeganie świata i postawę wobec innych¹. Jest to zależność, którą często odkrywa się dopiero w momencie zetknięcia się z inną kulturą, różną od rodzimej.

Jedną z przyczyn zetknięcia się z zupełnie nową rzeczywistością jest migracja², która niesie ze sobą nie tylko zderzenie odmiennych wzorców kulturowych, lecz także uświadomienie sobie własnej odmienności w stosunku do otoczenia. Te spotkania bywają często trudne, a czasem rozwijające. Jak wówczas człowiek postrzeże inną kulturę, a jak z tej perspektywy ocenia rodzimą? Z tym tematem zmierzyły się współczesne artystki multimedialne pochodzące z Dalekiego i Bliższego Wschodu: Mona Hatoum, Sigalit Landau, Shirin Neshat, Almagul Menlibayeva, Yang Yue-Qing, Kim Sooja, Mariko Mori, Takano Aya, Fiona Tan i wiele

¹ Katznelson 1995: 82

² Nikitorowicz 1995: 71

innych. Każda z wymienionych artystek w swojej twórczości pod wpływem nowej sytuacji życiowej sięgnęła do korzeni, tradycji, obyczajów, religii, wierzeń, filozofii, literatury, muzyki i sztuki, czerpiąc z nich inspiracje.

Artystki, cytując elementy własnej kultury, wpisały się w postmodernistyczny nurt sztuki współczesnej. Jak komentuje Andrzej Książek: „Materiałem sztuki postmodernistycznej nie jest rzeczywistość, lecz bierne tworzywo, jakiego dostarcza sztuka dawna. Sprawność cytowania zasadza się na nieustannym odwołaniach do sztuki dawnej, na czerpaniu z jej nieskończenie wielkiego rezerwuaru motywów, wątków, pomysłów, form, stylów, trendów. Do podawania i łączenia tych elementów potrzeba odpowiedniej umiejętności oraz rzetelnej wiedzy z zakresu historii sztuki, historii literatury, historii architektury, historii muzyki”³.

Artystki swoje spostrzeżenia i refleksje dotyczące kultur Azji przekształcają za pomocą wiedzy, umiejętności i talentu w intrygującą sztukę. Otwierają szerzej nasze oczy, pozwalając dostrzec to, co czasami bywa zakrywane przez oficjalne relacje i doniesienia medialne. Ukazują problemy i radości jednostki zaplątanej we własną kulturę, która w Azji jest bardziej patriarchalna niż na Zachodzie. Na Bliskim Wschodzie związana jest z dogmatami wynikającymi z islamu, na Dalekim Wschodzie z neokonfucjanizmu. Artystki badają je często przez pryzmat własnych doświadczeń, opowiadają zatem przede wszystkim jako kobiety o kobietach.

Alicja Kępińska zauważa: „To prawda, że wiele artystek z krajów np. muzułmańskich tworzy w Nowym Jorku lub w Londynie; ale też, żyjąc w parametrach cywilizacji Zachodu, dokonują one nowych otwarć w swoim – i naszym spojrzeniu na kultury krajów rodzimych. Nie próbują przy tym reanimować chybionych marzeń w „wielokulturowość”, o bezkolizyjnym mieszaniu się kultur. Mnożą natomiast punkty widzenia i płaszczyzny postrzegania”⁴. Ponadto Teresa Pękala stwierdza, że: „Poczucie tożsamości w obrębie własnej kultury nie zależy wprost od zakorzenienia w niej, ale od pewnej metaświadomości kulturowej obejmującej też zrozumienie samego procesu globalizacji. Sztuka może być miejscem, w którym szukamy mądrości w obliczu niezrozumiałości przemian cywilizacyjnych, pod warunkiem jednak, że ona sama jako uczestnik tych przemian nie jest nam obca”⁵.

Hanna Mamzer, autorka publikacji *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki*, w której dokonała przeglądu wielu definicji, uwag i opinii, dodaje: „[...] tożsamość należy rozumieć procesualnie jako formę kształtowania własnej definicji siebie, która może odnosić się do wielu aspek-

³ Książek 2001: 162

⁴ Kępińska 2003: 139

⁵ Pękala 2004: 206

tów osobowości: jej funkcjonowania psychicznego, jej interakcji z innymi jednostkami i jej konfrontacji z wartościami kulturowymi⁶. Dlatego też zostają wyróżnione trzy etapy wpływające na kształtowanie się tożsamości: społeczny, jednostkowy i kulturowy. Kształtują się one w tej właśnie kolejności, po czym współlistnieją i rozwijają się paralelnie⁷.

Tożsamość społeczna budowana jest w oparciu o informacje, zasady panujące w grupie społecznej, w której osoba się wychowała. Tożsamość jednostkowa odnosi się do indywidualizacji własnej osoby względem otoczenia⁸. Natomiast tożsamość kulturowa to „identyfikacja z wartościami niesionymi i propagowanymi przez kulturę danej zbiorowości społecznej, czyli internalizację określonych, przestrzeganych w danej grupie norm i wartości oraz interpretowania zachowań i zdarzeń”⁹. Różnica pomiędzy tożsamością społeczną a kulturową wynika z tego, że w przypadku pierwszej jednostka jest nierozzerwalnie związana ze społecznością, w której funkcjonuje, natomiast w drugiej osoba ma świadomość istnienia norm oraz wartości danej społeczności i jej kultury, uznaje je, ale nie musi być z tą grupą powiązana¹⁰.

Nie sposób zrozumieć współczesnej sztuki, abstrahując od kontekstu globalizacji, którą Grzegorz Dziamski definiuje jako: „Zniesienie dystansu przestrzennego i wprowadzenie świata w stan mobilności: mobilności etnicznej (imigranci, uchodźcy, turyści, gastarbeiterzy), medialnej (obrazy dostarczające narracji i protonarracji), technologicznej, finansowej, ideowej. [...] Jest to też nowy kontekst rodzącej się dzisiaj sztuki globalnej, w której pojawia się coraz więcej artystów o egzotycznie [sic!] brzmiących nazwiskach (Mona Hatoum, Shirin Neshat, Zineb Sedira, Fiona Tan, Tania Bruguera, Maria Magdalena Campos-Pons, Frédéric Bruely Bouabré, Yinka Shonibare) i coraz więcej problemów spoza kulturowych centrów, umieszczanych w globalnej – a nie uniwersalnej – perspektywie”¹¹.

Sztuka wymienionych artystek powstaje w nawiązaniu do ich rodzimych kultur, lecz równocześnie nie jest oderwana od tradycji sztuki zachodniej. Wpływy te, przeplatające się ze sobą, a łączone za pomocą nowych mediów (do rozpowszechnienia których przyczyniła się w dużej mierze globalna gospodarka), tworzą bogate w znaczenia dzieła, które fascynują odbiorców na całym świecie, a dzięki międzynarodowym wystawom i targom sztuki, takim jak Biennale w Wenecji czy Documenta w Kassel, zwiększa się możliwość kontaktu z nią.

Według Teresy Pękali, globalność sztuki spowodowała, że: „Jak nigdy wcześniej gra, w której bierze udział współczesny artysta, wymaga znajomości reguł

⁶ Mamzer 2002: 49

⁷ Mamzer 2002: 85–86

⁸ Mamzer 2002: 115

⁹ Mamzer 2002: 107

¹⁰ Mamzer 2002: 111

¹¹ Dziamski 2002: 27

wielu dyskursów kulturowych. Artysta musi mieć rozeznanie, że inicjuje nie tylko grę artystyczną, lecz także dyskurs polityczny, debatę ekologiczną, dysputę o religii i obyczajach albo po prostu zabawę. Jeżeli zaś, jak słyszymy, wszystkie te dyskursy nie są tylko interpretacjami artystycznymi, a równoważnymi wypowiedziami w ramach wspomnianych dyskursów pozaartystycznych, to konsekwencji takich artystycznych wypowiedzi nie tłumaczą już autonomiczne prawa sztuki. Kontekst jest tekstem. Wyznacza to inny wymiar uczestnictwa kultury artystycznej w jednoczącym się świecie”¹².

Nie tylko osoba tworzącą zmagają się z kulturowymi uwarunkowaniami sztuki, lecz także odbiorca, aby odnaleźć głębszą interpretację dzieła (a nie tylko odczytać powierzchowne, uniwersalne symbole). Musi mieć na uwadze także pochodzenie, wyznanie, religię, płeć oraz inne czynniki konstytuujące tożsamość twórcy.

Tutaj rodzi się pytanie o to, czy można w kontakcie z dziełem pozostać przy pierwszym wrażeniu, pierwszej myśli? Na przyjemnej zabawie autora z widzem lub pełnym emocji przekazie mającym wzbudzić określone uczucia, wywołać pewne reakcje, skojarzenia, aluzje? Owszem, to przecież zależy tylko od widza. Jednym z obliczy postmodernistycznej sztuki jest właśnie zabawa z odbiorcą.

Postmodernistyczną grę z widzem odnajdujemy w twórczości artystek, o których piszę w tej publikacji. Na przykład Mariko Mori przenosi odbiorcę w nierealne scenerie np. do nieba Buddy Amidy, Kim Sooja przedstawia rzeczywistość w konfrontacji z różnymi kulturami, a Almagul Menlibayeva wciąga w świat stepu, umożliwiając zostanie szamanem obcującym z duchami. Shirin Neshat zaś umiejscawia widza pomiędzy strefą męską a żeńską, prowokując do samoidentyfikacji. Artystki stosują także różne formy cytatu, sięgając zarówno do materialnego, jak i niematerialnego dziedzictwa Azji. Nie mogło również zabraknąć w sztuce postmodernizmu dekonstrukcji.

Sztukę artystek różnicuje wybór środków wyrazu, na który wpływa niewątpliwie kultura kraju, z którego pochodzą, jak również często kształtowany przez nią temperament. Zestawienie ze sobą twórczości kobiet pochodzących z Bliskiego i Dalekiego Wschodu sprawia, że jest to wyraźnie widoczne. Muzułmanki charakteryzuje większa ekspresja niż mieszkanki Korei i Japonii. Prace Azjatek przepełnia feeria barw, podczas gdy wyznawczynie islamu zazwyczaj operują kontrastem bieli i czerni. Neshat i Hatoum bardzo często dołączają do swoich prac dźwięk, zaś instalacje Kim i Mori wypełnione są ciszą i kontemplacją. Twórczość Menlibayevy lokuje się pomiędzy tymi dwoma przeciwieństwami. Jest pełna kolorów i dźwięków, czasami medytacyjna, a czasami burzliwa.

Wydaje się, że powodem szczególnego zainteresowania sztuką kultur pozaeuropejskich jest potrzeba poznawania, odkrywania nieznanego, fascynacja inno-

¹² Pękała 2004: 264–265

ścią. Gdy próbujemy lepiej zrozumieć przemiany dokonujące się w otaczającym nas świecie, stajemy w konfrontacji z różnymi kulturami. Pozwala nam to dostrzec i ocenić własną rzeczywistość oraz odnaleźć w niej swoje miejsce. Vladimir Bibler mówi o tym w następujący sposób: „Po to, żebym był rzeczywistym uczestnikiem świata kultury, potrzebna mi jest kultura drugiego człowieka. Nie mogę się ograniczać do tego, że pozwalam mu być odmiennym. Ale muszę w jakiś sposób wprowadzić jego kulturę, jego wartości i prawdę w sferę mojego własnego myślenia. Podjąć wewnętrzny dialog z tą drugą kulturą i z tym odmiennym sposobem myślenia. To nie tylko tolerowanie czegoś odmiennego, lecz także zrozumienie, że bez tego innego ja nie mogę być samym sobą”¹³. John Dewey już w 1934 roku w *Sztuce jako doświadczenie* twierdził, że: „Sztuka jest najlepszym z możliwych oknem, pozwalającym wejrzeć w inną kulturę”¹⁴.

Przełamanie barier kulturowych czasami okazuje się niezwykle trudne. Inna mentalność, inna obyczajowość mogą zarazem fascynować i przerażać. Beata Szymańska, badaczka kultury i filozofii Wschodu, zauważa, iż: „Także sztuka, od literatury poprzez kino, potrafi, niekiedy nawet trafniej (niż opracowania naukowe), ukazać chętnym odbiorcom to, co dotychczas wydawało się odległe i obce”¹⁵.

Dzięki twórczości artystek z Azji możemy nie tylko obcować z niezwykle interesującą w formie i treści sztuką, lecz także spotkać się, dotknąć, poczuć i zrozumieć ich kultury. Zapraszam do podróży po tym kontynencie!

¹³ Bibler 1982: 187

¹⁴ za: Freeland 2004: 82

¹⁵ Szymańska 2001: 13